

SWAZILAND

STAATKUNDIGE, ADMINISTRATIEWE EN POLITIEKE

ASPEKTE

I. STATUS.

Deur na Swaziland te verwys as 'n protektoraat, is die status van die gebied nog geensins bo enige twyfel gestel nie. Die woorde van president Kruger aan die Britse Hoë Kommissaris, nl. „Oembandien (Mbandzeni) weet en begriip volstrekt niet wat een Protectoraat beteken”,¹⁾ het in die geval van Swaziland 'n veel groter draagwydte. Ook uit ander uitsprake blyk dit dat Swaziland se posisie, hoofsaaklik t.g.v. die voortdurende bemoeienis van Groot-Brittanje in die politiek van die Z.A.R., selde duidelik was. So beweer die Britse Minister van Kolonies, lord Ripon, in 1892 dat indien die Konvensie van 1890 sou ophou om van krag te wees en die Londense Konvensie weer in werking sou tree, die wonderlike toedrag van sake sou ontstaan dat die Z.A.R. ten gevolge van konsessies die mag sou hê om belastinge te hef en te in sonder enige bestuursregte. Groot-Brittanje sou bestuursregte hê (hy verduidelik nie op grond waarvan nie — skr.) sonder mag om belastinge te hef.²⁾ Twee jaar later verklaar sir Henry Loch: Britse proteksie van Swaziland is nie alleen werklik onmoontlik nie, maar is polities en ekonomies onwenslik.³⁾

Die enigste wyse om enigsins 'n beeld van die toestand te verkry is om die verloop van die gebeurtenisse na te gaan wat hierop betrekking het. Daarby moet in ag geneem word dat die geskiedenis afgespeel is teen die agtergrond van die botsende Britse en Transvaalse beleid. Vir die Z.A.R. was Swaziland belangrik ten einde 'n weg na die see te bekom. Brittanje het die voet dwars gesit, nie omdat die Transvaal se aansprake enige Britse belange bedreig het nie, maar bloot omdat lg. nie graag wou sien dat die Transvaal werklik selfstandig en sterk mag word nie.

Die Z.A.R. het die posisie van Swaziland beoordeel in die lig van traktate wat in 1846 en 1855 met die Swazi's gesluit is. Die 1846-traktaat lui dat Mswati vir die koopsom van 100 aanteelwee „wel en wettig vir Altoos (te) hebben afgestaan

al het Land Synde Myn Wettig eigendommen dat door myn Vader Sepoesa overwonnen syn . . . ten Diensten Van de hollandse Suyd afrikaansche natie die tans binnen dat grond syn en die nog in Vervolg door de Wettig gesag onder hun ter in Woneg sal gepermieteerde worden . . ." ⁴⁾ Hierdie gebied (tussen die Olifants-, Elands- en Krokodilrivier en die Portugese grens) lê natuurlik in werklikheid noord van die huidige Swaziland. ⁵⁾ In 1855 het die Swazi's aan die Z.A.R. 'n smal strook grond langs die noordelike oewer van die Pongola tot aan die Lebomboberge afgestaan blykbaar met die bedoeling om 'n blanke bufferstrook tussen hulle en die Zoeloes te hê. ⁶⁾ Hailey verwys na die 1855-ooreenkoms as 'n sessie van die Lydenburggebied aan die Lydenburgse Republiek. ⁷⁾

Veel duideliker is die Ooreenkoms van 1875 aangegaan tussen Rudolph en Joubert as afgevaardigdes en verteenwoordigers van die Z.A.R. enersyds en Mbandzeni namens die Swazi's andersyds. ⁸⁾ Die volgende is belangrik. In die aanhef word van die Opperhoof gesê: „aangenome en gekozen en daartoe op autoriteit der Regering door gemelde afgevaardigden aangesteld als Opperhoofd en Bestuurder der Amaswasie stam". ⁹⁾ Dit moet waarskynlik vertolk word as erkenning van die benoeming deur die tradisionele organe, wat as sodanig 'n gesag van die Z.A.R. oor die Swazibestuur impliseer. Die aard hiervan word deur die verskillende artikels van die traktaat duideliker gestel.

- Art. 1. 'n waarborg aan die Swazi's ten opsigte van vrye en onbelemmerde besitsreg en eiendom van die deur hulle bewoonde en omskrewe gronde;
- Art. 2. 'n waarborg ten opsigte van vrye bestuur en regering ooreenkomstig hulle wette en gebruike vir soverre dit menslik, billik en houdbaar is;
- Art. 3. 'n waarborg van hulp en beskerming in geval van aggressie maar sonder enige reg om oorloë aan te gaan sonder verlot van die regering van die Z.A.R. of om enige moord te pleeg;
- Art. 4. 'n de novo bekragtiging deur die Swazi's van vroeëre afstand van grond en territoriale regte;
- Art. 5. „Gezegd opperhoofd en regenten nemen aan . . . te zijn . . . onderdanen en gehoorzame dienaren van het Goewernement der Zuid-Afrikaansche Republiek" behoudens die bepalings van artt. 1 en 2;

Art. 6. 'n waarborg betreffende verdediging van die Republiek wanneer daartoe opgeroep;

Art. 7. Uitlewering van gevlugte misdadigers;

Art. 8. Aanvaarding van 'n bestuursamptenaar indien die Z.A.R. so iemand sou benoem.

Dit behoort duidelik te wees waarom die Swaziland Report¹⁰⁾ 1962 dit 'n „offensive-defensive type of alliance” noem, hoewel die traktaat blykbaar meer inhou as 'n verbond (soos die Britse regering dit graag wou sien en voorstel). Dit is immers duidelik dat Swaziland en sy regering met enigszins beperkte selfbestuur (vgl. die kwalifikasie op toepassing van wet en gewoontes) 'n ondergeskikte posisie teenoor die Republiek sou beklee. Hierdie toestand het nog geheers toe Transvaal in 1877 geannekseer is en selfs gedurende die Britse besettingstyd.¹¹⁾

Die Pretoriase en Londense Konvensie ná die Eerste Vryheidsoorlog, het hierdie posisie gewysig deur die Transvaalse gesag oor Swaziland te onttrek, die Swazi's se onafhanklikheid te waarborg, en het verder die grense vasgestel met 'n deel van die gebied waarop die Swazi's aanspraak gemaak het, binne die Transvaalse grense.¹²⁾ Dit was, volgens Hailey, nie die bedoeling om enige blanke te verbied om individuele regte in Swaziland te bekom nie.¹³⁾ Selfs ook in hierdie geval was daar iets eienaardigs aan die onafhanklikheidswaarborg, aangesien art. 2 van die Londense Konvensie die bepaling bevat het dat Haar Majesteit se regering, indien nodig, Kommissarisse mag aanstel in die inboorlinggebiede buite die oostelike en westelike grense van die Republiek, dus ook in Swaziland. Nieteenstaande die verwagtinge van een van Shepstone se seuns en van die aanbevelings van Rutherford dat sodanige benoeming sou geskied op koste van die Swazi's, het dit spaak geloop deur die teenkanting van die Opperhoof en sy raad.¹⁴⁾

Namate meer blankes Swaziland binnegekom het — op hierdie stadium meestal Engels- en andertaliges — het die aandrag op blanke-proteksie sterker geword. Van die nuwe blanke-element het geagiteer vir 'n Britse gesagsvestiging, ander vir die Z.A.R. Selfs die Natalse goewerneur, sir Henry Bulwer, praat, nieteenstaande die Londense konvensie, van die wenslikheid van 'n Britse protektoraat oor Swaziland.¹⁵⁾

Die wanorde in Swaziland t.g.v. die vergunning van konsessies het in 1889 die Hoë Kommissaris gebring tot die

oortuiging dat „het land moet binnen kort worden geannekseerd door Engeland of door de Zuid-Afrikaanse Republiek”. Ook die Z.A.R. se regering stel dit aan die Hoë Kommissaris „dat de beste, de rechtvaardigste en de eenigste praktiese oplossing zal zijn de toevoeging van Swazieland aan deze Republiek . . .”¹⁶⁾ Daar is selfs beweer dat Mbandzeni op hierdie stadium gevra het vir ’n Britse protektoraat, ’n bewering wat deur ander dokumente weerlê is.¹⁷⁾

Die Britse regering was in elk geval nie geneë tot ’n wysiging van die Konvensies van 1881 en 1884 nie. Die oplossing moes gesoek word in ’n Gesamentlike Kommissie bestaande uit een verteenwoordiger van Britse en een van Transvaalse kant met geen groter mag nie as om die toestande wat gespruit het uit die aanwesigheid van blankes in hierdie gebied, te ondersoek.¹⁸⁾ Op een stadium gedurende die ondersoek het dit voorgekom asof Brittanje nie ongeneë sou wees om die Konvensies te wysig nie, maar ywerige inmenging van Engelse sakekamers en maatskappye het dit verhinder. Die memorandum waartoe hierdie komitee ooreengekom het (11.11.1889), weerspieël weer eens die onduidelik geformuleerde maar tog sekere ondergeskiktheid van Swaziland: erkenning van Mbandzeni se (minderjarige) opvolger; bestuur van die blankes in dié gebied deur ’n Komitee bestaande uit een verteenwoordiger van die Swazi’s, die Z.A.R. en Brittanje elk; die instelling van ’n behoorlike geregshof ter ondersoek van die wettigheid van alle konsessies en betaling van die koste van genoemde komitee uit Swazi-inkomste hoewel met lg. se toestemming.¹⁹⁾

Die, op die Z.A.R. afgedwonge, Konvensie van 1890 (geldig tot 1894) handhaaf m.i. hierdie onduidelike en dubbelsinnige status. Die onafhanklikheid van die Swazi’s word bevestig. Met toestemming van die Swazi’s sou die mag en gesag van die Provisionele Regeringskomitee van drie lede vir ’n onbepaalde tyd van krag bly. Die genoemde hof om ondersoek in te stel na die Konsessies sou met goedkeuring van die Staatspresident en die Hoë Kommissaris benoem word. Nòg die hof nòg die komitee sou gesag hê oor kwessies waarby alleen Swazi’s betrokke was nie. Geen skenking of konsessie sou deur die Swazinasie verleen word sonder toestemming van die President en die Hoë Kommissaris nie.²⁰⁾

Na die regeringsverandering in Brittanje (1892) begin die

nuwe Minister van Kolonies aandag gee aan 'n hersiening van die Konvensie van 1890.²¹) Dit loop uit op die Tweede Swazilandse Konvensie (1893), wat egter nooit in werking getree het nie. Artikel 2 daarvan gee aan die Z.A.R. die reg om te onderhandel met die Swazigesag ter verkryging van 'n konvensie of organiese proklamasie waarby regte en magte van jurisdiksie, proteksie en administrasie oor Swaziland, sonder inkorporasie by die Z.A.R., oorgedra kon word aan lg. regering. Die Britse regering sou alleen sy toestemming daartoe verleen indien hy tevrede was m.b.t. die beskerming van die Swazi's betreffende die bestuur van hulle eie wette en gebruike. Toe die Swazi's deur onderlinge twis nie tot eenstemmigheid kon geraak nie, het die Britse regering, sonder Swazi-instemming, verklaar dat die ontwerpproklamasie presies inhou wat die Swazi's begeer en benodig. Derhalwe het die Britse regering die bepalings opgeneem in 'n derde Konvensie met die Z.A.R., waaraan die Swazi's hulle moes onderderp.²²)

Teen 1894 het sir Henry Loch wel tot die oortuiging gekom „Britse protectie van Swazieland is niet alleen wettelijk onmogelijk, maar is politisch en economisch onwenselijk”. Derhalwe word die verantwoordelikheid vir die bestuur van 'n chaotiese Swaziland op die skouers van die Z.A.R. gelaai. Die belangrikste bepalings daarvan, wat betrekking het op die status van hierdie gebied, is die volgende:

Art. 2. „Zonder de incorporatie van Swazieland in de Zuid-Afrikaansche Republiek zal de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek hebben en verzekerd zijn van alle rechten en machten van protectie, wetgeving, jurisdictie en administratie over Zwasieland en zijne bewoners”. Bunu (Ungwane) word erken as opperhoof met die gewone magte vir sover dit nie in stryd is met beskaafde wette en gebruike nie. Die reëling van inwendige sake van die Swazi's bly in ooreenstemming met hulle wette en gebruike vir sover dit nie onbestaanbaar is met beskaafde wette en gebruike of met enige wet wat ten gevolge van die konvensie van krag sal wees in Swaziland nie.²³)

Met die derde Swazilandse Konvensie kom die onsekere posisie van dié gebied uiteindelik tot duidelikheid. Sir Henry

Loch het selfs sover gegaan om te beweer dat die woord *anneksasie* slegs vermy is om moeilikhede in die Britse parlement te voorkom, maar dat, volgens die gebesigde terme, Transvaal nou heer en meester was van Swaziland. Dat die Transvaalse Regering in die latere gebeure teenoor Bunu nie soewerein opgetree het nie was nie te wyte aan enige regsverhinderings nie maar bloot aan die onregmatige inmenging van die Natalse Goewerneur en van die Hoë Kommissaris, sir Alfred Milner. Ook die Protokol van 1898 het niks tot die magte verkry onder die Derde Konvensie bygevoeg nie maar het slegs 'n jurisdiksie omskryf wat die Republiek reeds besit het.²⁴⁾

Na die anneksasie van die Transvaal (1902) het die Transvaalse Uitvoerende Raad op versoek van die Swazi-regentes besluit om Swaziland te annekseer en by die Transvaal in te lyf. Hieraan is nie uitvoering verleen nie, maar 'n Spesiale Kommissaris is na Swaziland gestuur om die gebied te administreer. Die Swaziland Order in Council van 1903²⁵⁾ sou voortaan die verhouding tussen die twee gebiede reël. Die Order baseer die jurisdiksie van die Kroon op die feit dat die Z.A.R. voorheen magte van proteksie, jurisdiksie en administrasie in Swaziland uitgeoefen het en dat na 31 Mei 1902 alle magte van die Republiek m.b.t. Swaziland op grond van verowering van Transvaal deur Britse magte, die Britse Kroon toegeval het. Die Transvaalse goewerneur word nou gemagtig om as verteenwoordiger van Sy Majesteit alle magte en regte van die Kroon t.o.v. Swaziland uit te oefen; hy regeer d.m.v. proklamasies en administreer die gebied deur 'n Resident-Kommissaris of ander deur hom benoemde amptenare. Hierin was hy egter gebonde „to respect any native laws by which the civil relations of any Native Chiefs, tribes or populations are now regulated, except in so far as may be compatible with the due exercise of His Majesty's power and jurisdiction or is clearly injurious to the welfare of the said Natives". Na toekennings van selfregering aan die Transvaal (1906) is dié magte oorgedra aan die Hoë Kommissaris vir Suid-Afrika.²⁶⁾

Dit moet duidelik wees dat, afgesien van die voorwaardes ten opsigte van respek vir inboorlingwet en -gebruike, die Order volkome wetgewende en administratiewe mag oor Swaziland verleen het aan die Britse regering. Tog het die Order in Council nie spesifiek bepaal in watter konstitusionele kate-

gorie die gebied sou ressorteer nie. Daar was geen formele verklaring tot protektoraat nie. Sedert Bodin in 1580 die begrip probeer ontleed het, het dit telkemale geblyk hoe wyd dit geïnterpreteer kan word. Die Berlynse Konferensie (1884) het dit genoegsaam beskou indien die staat wat voornemens is om 'n protektoraat oor 'n ander uit te oefen, slegs die betrokke moondhede in kennis sou stel. Blykbaar het die motiewe en prosedure minder saak gemaak, solank die proteksie de facto bewys kon word. Hailey beskou Swaziland 'n protektoraat in dieselfde sin as Betsjoeanaland (wat streng, wetlik gesproke nie „part of the Dominions of the Crown, but foreign territory” is), nieteenstaande die feit dat die Swazi's nie 'n party was in die Konvensie van 1894 nie.²⁷⁾ Hierdie posisie van ondergeskiktheid van Swaziland teenoor die Britse kroon, sou in die praktyk in elk geval verderaan duidelik genoeg blyk uit die reëlings m.b.t. die konsessiekwessies en die proklamasies ten opsigte van administrasie, howe en tesourie. Trouens, die Geheime Raad baseer sy beslissing van 1926 op die standpunt dat Swaziland 'n „protected dependency” administered by the South African Republic” was. „The protection stopped short of incorporation, but the Republic enjoyed the extensive range of powers recognised in the Convention of 1894”. „It is obvious that they had lost their independence, and with it any claim to be treated as a Sovereign people...”²⁸⁾ Alhoewel die term protektoraat as sodanig dus nie gebruik is nie, moet dit blykbaar gelees word in die terme van die Derde Konvensie: regte en magte van proteksie, wetgewing, jurisdiksie en administrasie.

II. ADMINISTRASIE.

Van 'n werklike administrasie deur die Provisionele Komitee het daar in Swaziland, vir sover dit die Swazibevolking betref, weinig tereg gekom. Ingevolge die Konvensie van 1894 het die Z.A.R. 'n amptenaar as Spesiale Resident-Kommissaris benoem om die gebied te administreer met 'n Resident-Konsul as verteenwoordiger van die Britse gesag. Hierdie administrasie het blykbaar weinig meer as die invordering van belastings (hutbelasting) ingehou, 'n aktiwiteit wat op sigself heelwat moeilikhede veroorsaak het.²⁹⁾ Ook die toepassing van die blanke se regspraak in die geval van opperhoof Bunu, wat een van sy tindvunas, Sibandeze (M'Baka) laat teregstel het

op aanklag van towery, het probleme gebring.³⁰⁾ Hoewel die Z.A.R. se beleid deurgaans dié was van minimale intervensie, het dit na die Bunu-insident tog daarin geslaag om die Britse regering te beweeg tot 'n wysiging van art. II van die 1894-konvensie, waardeur die Landdroshof en die Swazilandse Hoër Hof volle jurisdiksie verkry het oor alle ernstige misdade, insluitende manslag met 'n beperking op die jurisdiksie van die Opperhoofman en hoofmanne tot siviele sake en minder ernstige strafsake.³¹⁾

Die Republiek se administrasie van Swaziland was kort van duur. Van 1902 af is Brittanje die regeerder en administreerder van hierdie gebied. Sy administrasie begin met die genoemde Order in Council (1903) en twee proklamasies ingevolge daarvan, t.w. Proklamasie 1, 1904 en die Swaziland Administration Proclamation, No. 3 van 1904.

Regspraak.³²⁾

In werklikheid het die regspraak in Swaziland miskien die meeste administratiewe aandag ontvang. Proklamasie 1/1904 roep die Spesiale Strafhof van Swaziland in die lewe vir die beregting van strafsake. Ook die Swaziland Administration Proclamation No. 3/1904, gewysig deur nr. 3/1907 maak die Transvaalse wette van toepassing op hierdie gebied. Dit maak voorsiening vir die stigting van howe met dieselfde magte en bevoegdhede as die Transvaalse howe, onder leiding van 'n Rondgaande Hof met een van die regters van die Transvaalse Hoër Hof in bevel. Nogtans sou die Opperhoof en sy hoofmanne voortgaan om regspraak te beoefen ooreenkomstig Naturellereg en -gebruik „in any civil disputes in which aboriginal Natives only are concerned”. Die strafregtelike bevoegdhede van die Opperhoof en hoofmanne wat deur die Protokol van 1898 ingeperk is, is hiermee derhalwe herstel. Appèl is egter toegestaan van 'n hoofmanshof na 'n resident-magistraat, wie se beslissing finaal sou wees.

'n Order in Council van 1907 het appèl van die Spesiale Hof (1903) na die Privy Council ingestel, terwyl 'n proklamasie van 1912 bepaal het dat die Spesiale Hof 'n advokaat van die Transvaalse Afdeling van die Hoër Hof van S.A. as president sou hê tesame met drie lede. Hierdie bepalings sou egter nie die regsbevoegdhede van die Opperhoof en hoofmanne raak nie. Hierdie beregting wat nominaal beperk sou

wees tot siviele sake, het in werklikheid 'n baie breë veld gedek.

Die belangrikste wysiging in hierdie verband is eers aanbring deur die Native Courts Proclamation van 1950, wat gesien moet word in verband met die Native Administration Proclamation van 1944 soos gewysig in 1950 en teen die agtergrond van sterk wantroue en teenstand van die kant van die Swazi's. 'n Konsep van 1944 het reeds afgewyk van die bestaande orde deur voorgenome herstel van die strafregtelike jurisdiksie van Naturellehowe (wat deur die proklamasie van 1904 ontnem is) maar dit sou terselfdertyd alle regtelike funksies wat deur hulle beoefen word onder kontrole bring. Tot dusver was daarvoor absoluut geen toesig nie.

In Swaziland berus die gesag vir die stigting van Naturellehowe en die omskrywing van hulle magte, vir die benoeming en ontslag van lede daarvan, vir die bepaling van prosedure en reëls en vir die vasstel van appèl, by die Opperhoof, onderworpe aan die vooraf goedkeuring deur die Resident-Kommissaris (Prok. 50/1950). Hierdie bepaling sou gebaseer wees op art. 17 van Proklamasie nr. 4/1907. Tog bring die 1950-bepalings een belangrike wysiging aan: indien die Opperhoof sou nalaat om hierdie magte uit te oefen, mag die Resident-Kommissaris dit doen „provided that in doing so he shall respect Native law and custom, except in so far as such law and custom is incompatible with the due exercise of His Majesty's power and jurisdiction or clearly injurious to the welfare of the Natives of the Territory”. Die Resident-Kommissaris mag nie sy vooraf toestemming weier nie behalwe as toestemming strydig sou wees met uitvoering van Sy Majesteit se mag en jurisdiksie of duidelik nadelig vir die welvaart van die naturelle.

Waar distriksamptenare (kommissarisse) in ander Britse gebiede hersieningsmag het oor siviele en strafregtelike beslissings van Naturellehowe, het hulle in Swasieland alleen hersieningsmag oor strafregtelike beslissings.

Wat appelle betref is die posisie soos volg. In siviele sake gaan dit van die Naturellehof deur die Naturelle Appèlhof en die Hoër Naturelle-Appèlhof na die Hoër Hof van Swaziland.

Maar strafregtelike sake gaan van die Hoër Naturelle-Appèlhof na die Judicial Commissioner en daarna eers na die Hoër Hof. Hierdie beampte is deur die regering spesiaal gemagtig om 'n ondergeskikte Hof van die eerste klas dwarsdeur die gebied te hou.

Die genoemde proklamasie bepaal verder dat Naturelle-howe jurisdiksie het volgens hulle magsorders in alle siviele sake waarin alle partye naturelle is, en in strafsake in gevalle waar die klaer en verweerder naturelle is. Maar hulle het nie gesag in sake wat strafbaar is met die dood of lewenslange gevangenisstraf nie of in huweliksake, anders as volgens naturellegebruik of sake met betrekking tot towery behalwe met goedkeuring van die Judicial Commissioner nie. Ander ernstige sake is deur die omskrywing van magte van die laer howe ook uit hulle jurisdiksie uitgesluit. Origens mag die howe bo en behalwe naturellereg en -gebruik ook bereg ooreenkomstig enige Proklamasie binne hulle bevoegdheid.

Voor hierdie proklamasie aanvaar is, het administratiewe amptenare feitlik geen beheer oor die regsadministrasie van hoofmanne uitgeoefen nie. Hierdie proklamasie magtig alle Distriksbeamptes en Asst.-Distriksbeamptes wat ondergeskikte howe hou, om toegang te hê tot die rekords van naturellehowe uitgesonderd die Hoër Naturelle-Appèlhof en hulle mag, na konsultasie met die betrokke hoof, enige strafregtelike reëlings van die hof hersien of dit verwys na 'n ondergeskikte hof klas I. Die Judicial Commissioner mag dieselfde funksies beoefen m.b.t. die Hoër Naturelle-Appèlhof en alle ondergeskikte howe. In siviele sake kan die hersieningsmag alleen beoefen word deur die Hoër Naturelle-Appèlhof of 'n Naturelle-Appèlhof.

Hailey vind dit moeilik om 'n werklike oordeel uit te spreek oor die wyse waarop die hoofmanne hulle regterlike funksies uitoefen. Die Swazihowe hou geen rekords nie. Nienteenstaande hierdie funksionaris se beperk is tot siviele sake, is dit bekend dat hulle 'n groot aantal bereg wat volgens blankereg buite hierdie kategorie val, bv. minagting van 'n hoofman se bevele, aanranding, owerspel (wat volgens Bantoe-reg 'n misdryf is) sowel as towery. Dit word derhalwe ook aanvaar dat baie van die strawwe wat opgelê is, buitereglik (extra-judicial) is: bv. boetes tot soveel as 20 beeste en verbanning. Die howe van die administrasie beoefen parallelle

regspraak, maar die Swazi verkies om na sy tradisionele regsinstansies te gaan.

In die geval van die hoofman was dit gebruiklik dat sy indoena sake afhandel en alleen wanneer hy nie kan beslis nie, dit voor die hoof en Libandla bring. Hierdie weg van appèl was moeilik en daarvan is selde gebruik gemaak. Vandag is die neiging om toenemend gebruik te maak van die tindvuna wat verbonde is aan die Distrikskantoor. Hulle is aanvanklik in 1935 deur die Opperhoof benoem, op versoek van die administrasie, om te dien as skakels tussen die blankepersoneel en die stamlede ten einde, op grond van hulle kennis van taal en gebruike, getuienis ens. eers te sif voordat dit voor die kommissaris kom. Verder kan hulle advies gee vir sover dit Swazigebruike betref. Hulle is benoem deur die Opperhoof maar besoldig deur die administrasie. Sommige is kleinere hoofmanne of lede van die koninklike familie, in enkele gevalle „commoners”.

Administrasie.³³⁾

Met die verowering van die Z.A.R. gaan die administrasie van Swaziland oor in die hande van Groot-Brittanje eers via die Transvaalse Goewerneur en van 1906 af via die Britse Hoë Kommissaris vir Suid-Afrika. Besonderhede is gereël deur die Swaziland Administration Proclamation No. 3/1904 ingevolge 'n Order in Council van 1903. In die praktyk was daar feitlik geen inmenging in die interne sake van die Swazigemeenskap nie. Distriksamptenare het hulle uitsluitlik besig gehou met die insameling van belastinge, die beoefening van regspraak (hoofsaaklik vir sover as wat nie-Swazi's daarby betrokke was) en die behartiging van die belange van die blankebevolkingsdeel. Alhoewel die Britse bewindhebbers nou geweier het om die soewereiniteit van die Swazi's te erken, het dit wel die bestaan van 'n afsonderlike Swazi-regime erken. Daar is weinig gedoen om in suiwer inboorlingsake in te meng of om dienste te skep vir bevordering van inboorlingwelstand. Vir alle praktiese doeleindes is die interne administrasie deur tradisionele owerhede volgens ou gebruike gereël en kan die inheemse gesagsdraers beskou word as erkende Native Authorities.

Teen 1940 begin 'n nuwe fase in die Britse beleid vir sover

dit die verhoudinge tussen die Britse en die Swazi-gesag betref. Daar is eerstens 'n behoefte gevoel aan 'n doelmatige assosiasie van die inheemse gesagsinstelling met die maatreëls ter bevordering van die sosio-ekonomiese omstandighede (en verhoging van die inkomste) van die gebied. Terwyl die ontwikkeling wat daar was regstreeks die gevolg van partikuliere blandeonderneming was, het die Swazi's oor die geheel berus in tradisionele toestande en om hulle aan te spoor tot beter landboumetodes en veeteelt, was die aktiewe medewerking van hulle hoofmanne en ander gesagdraers noodsaaklik. Ten tweede het sommige gebiede, volgens klagtes oor die willekeurige optrede van hoofmanne, hervorming dringend noodsaaklik gemaak. Oorweging is derhalwe gegee aan die moontlikheid van 'n bestuurstelsel soortgelyk aan dié wat sedert ongeveer 1900 in ander Britse gebiede in Afrika, en sers 1934 en 1935 spesifiek in Betsjoeanaland en Basoetoland respektiewelik gevolg is.

Vir hierdie doel is 'n konsepproklamasie voorberei gebaseer op die Basutoland Law van 1938 en vroeg in 1941 met die Opperhoof en sy raad bespreek. Uit hierdie oord was daar 'n groot mate van agterdog as vrug van die vroeëre verdelingsbeleid ten opsigte van konsessiegronde. Wat Sobhuza se standpunt ook al mag wees, hy kan alleen optree as mondstuk van sy raadslede en van die Libandla. Die besware was daarop gekonsentreer dat 'n stelsel wat analoog is met dié vir die ander Hoëkommissarisgebiede, 'n veronagsaming sou wees van die waarborg ten opsigte van inboorlingreg en -gebruik waartoe die Britse regering hom in die Konvensie van 1894 verbind het: „The management of the internal affairs of the Natives shall be in accordance with their own laws and customs... and that the Native laws and customs shall be administered by the Native Chiefs entitled to administer the same in such manner as they are in accordance with the Native law and custom at present administering in so far as the said laws and customs are not inconsistent with civilized laws and customs”.

Teen hierdie voorneme het die Ngwenyama en sy raad 'n memorie gerig aan die Britse Koning. Blykbaar wou die regering 'n gunstiger klimaat skep deur in 1942 en 1943 die grondgebied tot beskikking en in beheer van die Swazivolk aan-

sienlik te vergroot. Intussen is samesprekings met die Swazi-leiers voortgesit, aangesien dit aanvaar is dat geen proklamasie enige betekenis sal besit nie tensy die Swazi's daarmee sou saamstem. Die Opperhoof en sy raad het hulle onbeweeglik gestel op die standpunt dat die Order in Council van 1903 impliseer dat hulle goedkeuring nodig was vir enige wetgewing wat Inboorlingwet en -gewoonte raak. Eers in 1944 is ooreenstemming bereik en is die Proklamasie uitgevaardig. Tog het dit aanvanklik weinig praktiese gevolg gehad. Die Swazi's het hulle wantroue teenoor die proklamasie behou op grond van die feit dat sekere regte aan die Resident-Kommissaris gegee is wat in werklikheid alleen onder buitengewone omstandighede uitgeoefen sou word.

Belangriker is die gewysigde Proklamasie No. 79/1950 waarin sekere van die gewraakte klousules verwyder is en waarvoor die Swazi's se samewerking dus geredeliker verkry kon word. Hierdie proklamasie volg in breë trekke die patroon van ooreenkomstige wetgewing in Oos- en Sentraal-Afrika wat betref die omskrywing van die magte van Native Authorities soos erken deur die regering. Hulle is so bewoord dat dit die dubbele doel van hierdie gesagsinstellinge as instansies van plaaslike bestuur uitdruk. Enersyds erken dit die magte spruitende uit inboorlingreg en -gebruik en andersyds lê dit die pligte op om wet en orde te handhaaf, misdaad te voorkom en belastings te in met die nodige magte om hierdie funksies te kan uitvoer. Die Swazilandse proklamasie wyk egter af van die algemene patroon vir sover dit konsessies aan die Opperhoof en sy raad betref. Terwyl die 1944-proklamasie in ooreenstemming met wetgewing elders die magsbron sien in die Britse regering, verwys die 1950-proklamasie uitdruklik na die Opperhoof-in-libandla as die magsoorsprong van die magte wat aan inboorlingowerhede gedelegeer word. Die plaaslike gesagsinstansies is die hoofmanne wat deur die Ngwenyama aangestel is. Die goedkeuring van die administrasie word nie vereis vir sodanige benoemings nie. Die enigste veiligheidsbepaling lui dat indien dit duidelik blyk dat sodanige benoeming skadelik is vir die betrokke inboorlinge, die Resident-Kommissaris die benoeming kan herroep of suspendeer by gebrek aan doelmatige optrede deur die Opperhoof. Afdanking van 'n hoofman berus derhalwe by die Opperhoof, onderhewig aan die finale gesag van die Resident-Kommissaris.

Die proklamasie plaas op sodanige benoemde hoofman die plig om misdaad te voorkom en om op te tree in tye van skaarste en hongersnood. Pligsversuim stel hom bloot aan 'n boete van hoogstens £50, maar die oplegging daarvan berus by die Hoër Naturelle-Appèlhof en nie by die administrasie nie. Die Opperhoof-in-libandla is die gesag om orders uit te reik vir afdwinging in die howe; sodanige orders kan ook uitgevaardig word deur hoofmanne. Die Resident-Kommissaris mag alleen orders magtig by ontstentenis van sodanige optrede deur 'n inboorlingowerheid en mag orders suspendeer of herroep as dit skadelik is vir die betrokke inboorlinge, maar alleen na konsultasie met die opperhoof.

Verder mag die Opperhoof-in-libandla reëls maak vir die vrede, goeie orde en welstand van die inboorlinge van Swaziland en regulasies vir die betere uitvoering van die proklamasie. Hy kan 'n plaaslike belasting hef, in geld of goedere. In albei gevalle word die goedkeuring van die Resident-Kommissaris vereis. Maar hierin word lg. aan bande gelê deurdat hy, net soos in die geval van die afsetting van 'n hoofman, alleen sy goedkeuring mag weerhou as weiering „would be incompatible with the due exercise of His Majesty's power and jurisdiction or is clearly injurious to the welfare of the Natives concerned”.

Die Swazilandse jaarverslag vir 1949 merk op dat daar „no Native Administration in the ordinary accepted sense of the term” was nie. Die Native Administration Proclamation, Native Courts Proclamation en National Treasury Proclamation van 1950 was die eerste stap in die rigting van 'n meer regstreekse bestuurstelsel.

Voor 1950 was daar reeds masjinerie vir kontak tussen administratiewe beamptes en die Opperhoof met sy raad. In 1929 is voorsiening gemaak vir maandelikse ontmoetings by die hoofstat van die Ngwenyama en vir soortgelyke ontmoetings tussen Assistent-Kommissaris, later Distriksbeamptes en hoofmanne. Gedurende die onderhandelinge tussen 1944 en 1950 het samesprekings met die Opperhoof meer informeel geword. Te Lebombo is 'n spesiale raadskamer ingerig terwyl 'n senior distriksbeampte, bekend as Rural Development Officer, die spesiale opdrag het om hierdie kontak te handhaaf.

Terwyl die Opperhoof die praktyk bly beoefen om in die eerste plek raad te pleeg met die lede van sy familie en sy mees vertroude beamptes, was daar 'n toenemende neiging vir die Ligogo om die funksie en status te verkry van 'n gereelde raad, hoewel die beslissings daarvan nog onderhewig bly aan die besluite van die algemener Libandla. Die Ligogo het nie materieel gaan verskil van die tradisionele instelling nie. Dit is steeds 'n liggaam waarvan die samestelling nie formeel voorgeskryf is nie. Die oom van die Opperhoof tree op as president, en dit sluit 'n aantal prinse uit die koningshuis en die tindvuna van die belangrikste koninklike krale in. Terwyl dit hoofsaaklik 'n aristokratiese instansie is, het dit later ook 'n toenemende aantal gewone volkslede ingesluit, wat aan die voorsitter voorgestel is deur lede van die Ligogo en goedgekeur is deur die Opperhoof.

Die Libandla bly die finale gesag in alle belangrike sake. Ook hier was 'n toename van gewone lede (commoners). Sommige van hulle is lede van die Swazi Progressive Association. Die Libandla vergader jaarliks vir ongeveer 'n week en word bygewoon deur die Ngwenyama. Vroeër het hy nie aan die besprekings deelgeneem nie; vandag wel maar dan as raadslid en nie as Opperhoof nie. Die Resident-Kommissaris en sy amptenare woon die laaste sittingsdag by om kennis te neem van mosies wat die Administrasie raak. Terwyl dit vroeër ad hoc-komitees vir besondere sake benoem het, is in 1950 ook 'n vaste komitee benoem bestaande uit 'n senior Dhlamini-hoofman as voorsitter met 'n lid uit elk van ses distrikte.

Die verhouding tussen die hoofmanne en hulle tindvuna en die uitvoering van hulle tradisionele funksies het waarskynlik nog minder verander. Die hoofmanne word nog soos voorheen vir administratiewe doeleindes verdeel tussen die 8 belangrikste koninklike krale. Aan elkeen is verder 'n aantal statte toegesê soos deur gewoonte en spesiale opdrag van die Opperhoof bepaal. Oor die algemeen word beweer dat daar 'n buitengewone groot aantal hoofmanne in Swaziland is. Hulle verskil in belangrikheid en status m.b.t. hulle genealogiese verband met die koningshuis maar ook betreffende die aantal onderdane en aantal tindvuna onder hulle jurisdiksie.

Sommige voer gesag oor 6 tot 8 tindvuna, sommige het slegs 'n enkele familielid in hierdie kapasiteit.

Die mate van beheer van die sentrale gesag oor die hoofmanne is onbekend en wissel waarskynlik ook volgens hulle status en belangrikheid. Dit blyk dat daar gevalle is waar mindere hoofmanne aangesê is om „te rus” omdat hulle mense oor hulle gekla het of dat hulle beboet is. Enkele gevalle van afsetting deur die Opperhoof en Libandla is ook geboekstaaf. Enige vorm van dissiplinêre beheer berus by die Opperhoof en Libandla en nie by die Administrasie nie, behalwe soos deur die 1950-proklamasie bepaal. Hierdie wetgewing het, soos aangetoon, ook vir die eerste keer die verantwoordelikheid op die hoofmanne geplaas om wet en orde te handhaaf. In Swaziland is die hoofmanne ook nie verantwoordelik gehou vir die inning van belasting nie. Die Assistent-kommissaris het sy periodieke „belastingskampe” gehou en deur Hoër Kommissaris-kennisgewing nr. 50/1909 is die hoofman of sy indvuna alleen verplig gestel om toe te sien dat die belastingbetalers op die bestemde plek aanwesig sou wees. Sonder enige verdere wetgewing is later gepoog om die hoofmanne se samewerking te verkry vir hierdie taak. Die belastingklerke word benoem deur die Opperhoof maar besoldig deur die Administrasie; die belastingregister word gehou in die distrikskantoor.

Administrasie van blankes.

Die toekenning van konsessies aan en die teenwoordigheid van blankes in Swaziland het besondere probleme geskep. In 1887 het Opperhoof Mbandzini die jongere Shepstone benoem as sy Resident-Adviseur en Agent³⁴) om hom by te staan in alle sake wat die blankes raak. Dieselfde jaar gee hy 'n Oktrooi van Regte aan 'n komitee bestaande uit konsessionarisse en 5 lede deur hom benoem met uitdruklike behoud van sy soewereine magte en die vetoreg oor besluite van die komitee. Ná sy dood is die komitee in 1889 weer ontbind.³⁵)

Na hierdie abortiewe pogings tot parallelle administrasie van die blankes het die Z.A.R. en Brittanje ooreengekom om die Gesamentlike Kommissie te benoem om die aangeleentheid te ondersoek. Daarom volg die daarstelling van 'n Provisionele Regeringskomitee (Des. 1889) deur die Regentes bestaande uit

haar Resident-Adviseur en Agent en genomineerde verteenwoordigers van die twee blanke regerings met o.a. magte „for the government of the White population of Swaziland and for the management of matters in which white persons are concerned but no such law shall have legal effect until duly confirmed by us”.

Die jaar daarop (Sept. 1890) word 'n komitee deur 'n Organiese Proklamasie van opperhoof Bunu daargestel om die funksies van die Provisionele Komitee uit te oefen.³⁶⁾ Dit was 'n komitee van drie blankes, nl. verteenwoordigers van die drie betrokke regerings. Dieselfde proklamasie roep 'n Hoër Hof in die lewe met volle magte en jurisdiksie oor die blankes in Swaziland. Hierdie Komitee het uiteraard verval deur die bepalings van die Konvensie van 1894. Eers in 1921 is weer teruggekeer tot afsonderlike administratiewe masjinerie vir blankes, deur die instelling van 'n Adviserende Raad van elf gekose verteenwoordigers van die blankes in Swaziland. Dit sou dien as adviesraad vir die administrasie oor sake wat alleen met blankes te doen het. In 1949 is die raad hersaamgestel met statutêre erkenning onder die European Advisory Council Proclamation³⁷⁾ (Cap. 4, Laws of Swaziland) en met 'n duidelike omskrewe funksie, t.w. „to advise the Resident Commissioner on matters directly affecting the European residents of the Territory and on any matters specifically referred to the Council by the Resident Commissioner”.

Vir hierdie doel is die gebied in tien kiesafdelings verdeel, elkeen met 'n verteenwoordiger op die Raad. Daarby kom ses amptelike lede, benoem deur die Resident-Kommissaris, maar sonder stem. Elke blanke Britse onderdaan bo 21 jaar en met minstens vyf jaar verblyf is geregtig om as kieser geregistreer te word. Die Raad word vir vyf jaar saamgestel en vergader halfjaarliks. Tussen sittingstye funksioneer 'n vaste komitee bestaande uit die Resident-Kommissaris, die Regeringsekretaris en vyf lede aangewys op die eerste sitting van elke raad.

III. DIE NUWE KONSTITUSIE.³⁸⁾

Onder die indruk van die ontvoogdingsgebeure in die res van Afrika was dit die European Advisory Commission wat in January 1960, na aanleiding van 'n skrywe van die Ngwenyama oor grond- en minerale-konsessie, deur die Resident-Kommissaris aan die Sekretaris van Staat 'n memorandum

voorgelê het met die suggestie vir 'n verandering in die administrasie van die gebied. Hierin word aan die hand gegee dat die politieke ontwikkeling van die gebied die stadium bereik het wat 'n ondersoek regverdig ten opsigte van 'n „multi-racial council in which both European and Swazi interests will be represented”. Die Raad behoort omskrewe wetgewende magte te hê soos ooreengekom deur die bestaande Rade. Vir dié doel word die Swazi se Nasionale Raad (die Libandla) uitgenooi om sy verteenwoordigers aan te wys as lede van sodanige wetgewende liggaam.

Voordat die Britse regering nog hierop kon reageer, het die Ngwenyama op 23 April 1960 die inisiatief geneem in 'n rede voor 'n gehoor van amptenare, lede van die publiek en senior Swazi-raadslede. Hy spreek die begeerte uit dat Swazi's en blankes moet saamleef in vrede en vertrouwe in 'n nouer gemeenskaplikheid van belange. Om dit te bereik ag hy ook 'n gemeenskaplike wetgewende liggaam noodsaaklik, maar nie deurdat dit Swazi's by die blanke-raad moet aansluit nie, aangesien dit slegs adviserend is en die Libandla self wetgewende en uitvoerende mag besit. Die blankes behoort derhalwe die Swazi's te ontmoet in 'n wetgewende liggaam. Elke party moet sy verteenwoordigers ooreenkomstig sy tradisionele gebruike aanwys.

Enkele ander gedagtes uit hierdie rede is hier veral ter sake: Waar die blankes in Afrika uit vrees probeer om die Afrikane se onafhanklikheid te voorkom, soek lg. alleen na geregtigheid sonder begeerte om die blankes hulle regte te ontnem. Die blankes sal hulle veiligheid nie verseker deur immigrasie nie maar deur opvoeding van die Afrikane. In die lig hiervan moet sekerheid in Swaziland verkry word deur 'n ontmoeting van blankes met Swazi's in 'n verenigde raad met wetgewende magte en op 'n gelyke basis. Hy sien die assosiasie as 'n federasie waarin getalle nie deurslaggewend is nie en as die gevoeligste waar die twee betrokke groepe nie dieselfde staat van ontwikkeling bereik het nie. Die leuse een-man-een-stem is misleidend en lei tot misbruike. Ekonomiese integrasie is nodig om 'n eenheidsgees in Swaziland te bevorder.

Teen Julie 1960 het die Libandla sy seël gedruk op die Ngwenyama se gedagtes en het die Britse regering sy tevredenheid betuig met die Advisory Council se memorandum. Opdrag

is aan die Resident-Kommissaris gegee om die inisiële stappe te doen om uitvoering aan die wenke te gee. Hierby het intussen ook 'n verklaring van, destyds, die enigste georganiseerde politieke groep in Swaziland, t.w. die Swazi Progressive Association (1929) en nou (Aug. 1960) die Swaziland Progressive Party gekom. Hierin word die volgende beklemtoon:

- (i) 'n „non-racial policy” en demokratiese kiesreg vir alle persone in Swaziland afgesien van ras, kleur of geloof;
- (ii) teenkanting teen inkorporasie van Swaziland by die Republiek;
- (iii) die aanname van die V.V. se Deklarasie van Mense-regte en
- (iv) volle integrasie met beëindiging van alle rassediskriminasie.

Na afsonderlike onderhoude van die Resident-Kommissaris met Swazi's en blankes is die eerste vergadering van die Konstitusionele Komitee belê vir November 1960. Die Kommissie het bestaan uit verteenwoordigers van die Administrasie, die Adviserende Raad, die Libandla en die Swaziland Combined Executives Association. Onder die verteenwoordigers van die Swazivolk was daar drie lede van die S.P.P. benoem deur die Ngwenyama as lede van die Libandla en nie van die Party nie. Lg. het spoedig moeilikheid veroorsaak. Eers is Nquku, president van die S.P.P. deur die Swazi's as lid van die komitee geskors en daarna het sy kollegas, dr. Zwane en mnr. Mabuza, bedank. Die party se eis vir afsonderlike verteenwoordigers is deur die Opperhoof afgewys.

Die Konstitusionele Komitee se beraadslagings is, benevens die voorstelle van die Adviserende Komitee en van die Opperhoof, ook beïnvloed deur die Swazi's se volgehoue opvatting — wat ook deurskemer in die Ngwenyama se rede — dat nieteenstaande die Orders in Council van 1903 af, Swaziland 'n beskermde staat is, d.w.s. tydelik deur Haar Majesteit se Regering beheer word totdat die Swazi's vanweë ontwikkeling die verantwoordelikheid van onafhanklikheid kan dra. Derhalwe was die volgende punte fundamenteel:

- (i) handhawing van die gesag van die Ngwenyama;

- (ii) beskerming en ontwikkeling van Swaziland en sy inboorlingbevolking;
- (iii) respek vir en handhawing van die tradisies en gebruike van die Swazi's;
- (iv) bevordering van onderwys en welstand van die bevolking met waarborge vir vryheid van bespreking, kritiek, assosiasie, e.d.m. en
- (v) die aanvaarding van 'n konstitusie met volle onafhanklikheid sodat die bevolking ryp is daarvoor.

Met hierdie gedagtestrominge het die Komitee aan die werk gegaan en 'n konsepkonstitusie berei wat, opsommend, die volgende behels het:

- (a) Die vervanging van die Resident-Kommissaris deur 'n Goewerneur
 - (i) as skakel tussen Haar Majesteit se Regering en Swaziland,
 - (ii) as voorsitter van die Uitvoerende Raad en
 - (iii) om te konsulteer met die Uitvoerende Raad, behalwe in sulke sake as wat vir sy beslissing gereserveer is soos verdediging, buitelandse sake, veiligheid en die staatsdiens.
- (b) 'n Uitvoerende Raad bestaande uit
 - die Goewerneur as voorsitter,
 - 3 ex officio-lede, t.w. die Goewernementsekretaris, die Sekretaris vir Finansies en Ontwikkeling en die Prokureur-Generaal;
 - 1 amptelike lid deur die Goewerneur benoem hetsy by naam of amp;
 - 4 genomineerde lede (2 blankes en 2 Swazi's en/of Kleurlinge), d.w.s. nie-amptelike lede van die Wetgewende Raad, benoem deur die Goewerneur. Die benoeming van hierdie lede geskied na oorleg met die betrokke rassegroep (d.m.v. die Wetgewende Raad en die Libandla resp.).
 - Die Uitvoerende Raad moet die Goewerneur adviseer oor sake deur lg. aan die Raad voorgelê of deur Ngwenyama of deur 'n lid met verlof van die Goewerneur.
 - Elke lid word geassosieer met 'n bepaalde departement, maar die Raad besit gesamentlike verantwoordelikheid.

(c) 'n Wetgewende Raad bestaande uit:

'n Speaker wat nie lid van die Wetgewende Raad is nie en benoem word deur die Goewerneur (sonder stem dus);
Die 4 amptelike lede van die Uitvoerende Raad (sonder stem);

Hoogstens 4 verdere amptelike lede volgens diskresie van Goewerneur (ook sonder stem);

8 nie-amptelike lede benoem deur die Libandla;
8 nie-amptelike lede verkies volgens 'n Blanke- en Kleurling-kieserslys;
4 Swazi's en
4 blankes gekies volgens 'n gemeenskaplike kieserslys uit
4 kiesdistrikte elk met 1 Swazi- en 1 blanke verteenwoordiger.

Die wetgewende mag berus by die Goewerneur met advies en toestemming deur die Wetgewende Raad vir die vrede, orde en goeie regering van Swaziland, uitgesonderd sake betreffende Swazireg en -gebruik, Swazi-instellings, grond en minerale wat die verantwoordelikheid bly van die Ngwenyama-in-Libandla soos gewaarborg in die Order in Council van 1903.

Besondere aandag is in die konsep gegee aan die posisie van die Ngwenyama. Die komitee was eenparig in sy aanbeveling dat die hoë status van die Opperhoof ten volle erken moes word in die konstitusie. Vir die doel word die volgende omskrywing van die Native Administration Proclamation in die konsep gegee: „Ngwenyama shall be the person who, according to Swazi law and custom, is the lawful holder of such office or rank, or who, according to such law and custom has the right to exercise the powers and functions of Ngwenyama". Hierby word nou ook die aanbeveling gevoeg dat hy erken word as koning van Swaziland. Hy moet 'n insae hê in alle dokumente van die Uitvoerende Raad; hy mag sake aan die Raad voorlê en adviese na die Goewerneur terug verwys vir herooring. Wette deur die Wetgewende Raad aanvaar, moet voorgelê word aan die Ngwenyama vir goedkeuring. Hy mag sy goedkeuring weier binne 'n maand na voorlegging, en terugverwys na die Raad. Alleen daarna kan die Goewerneur dit reserveer vir beslissing deur Haar Majesteit se regering.

Plaaslike regering.³⁹⁾

Die Komitee beveel aan dat 'n deeglike stelsel van plaaslike regering so spoedig moontlik ingestel moet word. In hierdie gees het die Resident-Kommissaris instruksies gegee om ondersoek in te stel hierna. Distriks- en munisipale rade sal waarskynlik die belangrikste plaaslike bestuursliggame wees. Die distriksrade sal moontlik bestaan uit verteenwoordigers van die tinkundla, plattelandse, stedelike en industriële blankes. Die Distriksbeampte sal voorsitter wees en die funksies van die rade sal waarskynlik verband hou met:

- (i) watervoorrade;
- (ii) paaie;
- (iii) onderwys vir volwassenes;
- (iv) plaaslike belastings.

Diskriminerende wette en 'n Bill of Rights.

Die Komitee beveel aan dat alle diskriminerende wetgewings geskrap moet word. Dit sluit nie beskermende wette ten opsigte van die Swazi's in nie aangesien dit nie verhoudinge skaad nie. Verder moet wetgewing ingedien word om diskriminasie te verbied in openbare plekke. 'n Verklaring van Menseregte is na die mening van die Komitee alleen aanvaarbaar indien dit effektief toegepas kan word en 'n konsep, analoog aan dié van die Nigeriese konstitusie, is aanvaar.

Op 28 Januarie 1963 het die konstitusionele onderhandelings in Brittanje begin. Dit is bygewoon deur 6 lede van die Libandla, 4 lede van die Adviesraad, die Resident-Kommissaris en sy politieke Sekretaris, verteenwoordigers van die Kleurling-gemeenskap en 'n onafhanklike voormalige sendinggeneesheer. Veral die verskille tussen die Libandla- en Adviesraadverteenvoordigers aan die een kant en die politieke partye aan die ander kant het die besprekings aansienlik vertraag. Op 18 Februarie is 'n derde konsepgrondwet in vooruitsig gestel. Teen die einde van Mei is die aanvaarde grondwet aangekondig. Dit wyk af van die oorspronklike ontwerp deurdat die Wetgewende Raad nou soos volg saamgestel sou word:

- 'n speaker,
- 4 amptenare,
- 4 genomineerde lede,
- 8 Swazi's op tradisionele wyse verkies,

8 blankes: 4 gekies deur blanke kiesers en 4 gekies deur kiesers van alle rasse,

8 lede van enige ras gekies deur lede van alle rasse.

Die kwalifikasies vir kiesreg is verminder tot 21 jaar en drie jaar inwoning vir Britse onderdane of Britsbeskermede persone. Suid-Afrikaanse burgers kan tot 31 Desember 1965 stem.

Op 25 Junie 1964 is die eerste verkiesing ingevolge en ooreenkomstig die Grondwet afgehandel. Die tradisiegesinde Imbhokodvo Party wat die steun van die Ngwenyama en die Libandla geniet, het al hulle kandidate verkies gekry. Die opposisiegroepe, hoofsaaklik politieke partye, het gevolglik geen verteenwoordiger in die Wetgewende Raad nie. Van die 37 opposisiekandidate het 31 hulle deposito's verloor. Teenoor ongeveer 9000 stemme elk vir 3 Imbhokodvo-kandidate het Nxumalo 237 en dr. Zwane 2438 stemme gekry.

IV. POLITIEKE ORGANISASIE.⁴⁰⁾

Politiese groepering en organisasie is van resente datum en derhalwe nog betreklik ongevestig in hierdie gebied. Die blanke inwoners van die gebied was van vroeg af meestal in twee kampe verdeel sonder dat tegnies van politieke partye sprake kan wees. Die Afrikaanssprekende boere wat hoofsaaklik winterweiding in Swaziland gesoek het, was ten gunste van 'n Z.A.R.-beheer oor Swaziland. 'n Deel van die Engeltaliges wat veral sedert die ontdekking van goud die gebied ingekom het as delwers en vir die verkryging van ander konsessies, het geagiteer vir 'n Britse Protektoraat, terwyl andere daarteen was.⁴¹⁾ Die Komitee van Konsessionarisse wat in 1887 tot stand gekom het, nóg die Advisory Council (1921) kon as politieke partye beskou word hoewel hulle probeer funksioneer het as bestuurders- en/of adviesliggame vir sover dit die blanke bevolking betref.⁴²⁾ (Tydens die konstitusionele samesprekings is uit behoefte aan 'n georganiseerde optrede, die United Swaziland Association gestig. Dit het ongeveer 4000 lede. Dit steun die Ngwenyama). Eweneens het die Kleurlinge nie tot 'n politieke organisasie in die eng sin van die woord gekom nie. Die naaste daaraan is die Eurafrikan Welfare Association wie se verteenwoordigers twee keer per jaar die Administrasie ontmoet vir bespreking van algemene gebieds- en besondere Kleurlingbelange.⁴³⁾

Van Swazikant is die Swazi Progressive Association in 1929 gestig. In 1960 tree dit toe tot die kwessie van konstitusionele verandering en ondergaan 'n naamsverandering: Swaziland Progressive Party.⁴⁴) Hierdie party is tegelyk die oudste en die moeder van die Swazi's se politieke partye. In ooreenstemming met wat elders in Afrika en in nuutontwakende politieke gemeenskappe gebeur, het 'n hele aantal afsplinteringe plaasgevind in voorkeur betreffende leiers en in graad van ekstremisme eerder as op werklike beginselverskille.

Die S.P.A. en S.P.P.

Die Swazi Progressive Association is in 1929 gestig as 'n „party for Africans”, hoofsaaklik op inisiatief van die destydse Resident-Kommissaris. Sy doel was om 'n kanaal te hê om naas die advies van die Swaziland National Council ook die menings van „enlightened Africans” te verneem. Dit het die seën van die Ngwenyama weggedra. Die stigtingskonferensie is in Januarie 1929 gehou onder voorsitterskap van die Resident-Kommissaris. Die aanvaarde konstitusie het die vereniging onder beheer van die Administrasie geplaas. In 1946 is dié konstitusie en die regeringsbeheer afgeskaf. In Augustus 1960 word die vereniging omgeskep in 'n party (S.P.P.) „ten einde die heersende politieke situasie in die land die hoof te bied”.

Die S.P.P. se beleid kan in die volgende punte uit sy program en ander geskrifte, opgesom word:

- (i) Onafhanklikheid van Swaziland. Alhoewel dit ook as onmiddellike onafhanklikheid beskryf word, gee die leier daarvan tog te kenne dat bedoel word dat die volk eers ryp gemaak moet word, en word gewaarsku teen die S.D.P. se kreet van „immediate independence”.
- (ii) „Implementation of a non-racial policy . . . , a democratic franchise of one man, one woman, one vote . . .”
- (iii) Aandrang op die beginsel van selfbeskikking en meerderheidsregering en die eis „for the Swazis to manage or mismanage their affairs” en totale uitwissing van imperialisme, kolonialisme, neo-kolonialisme en eksploitasie.
- (iv) Verwerping van die voorstel vir 'n veelrassige regering.

- (v) Gelyke status van alle burgers voor die wet en die herroeping van alle diskriminerende wette.
- (vi) Spoedige nywerheidsontwikkeling.
- (vii) Verwerping van inlywing by die Republiek en verwerping van dr. Verwoerd se aanbod as 'n poging tot inkorporasie, maar met handhawing van goeie verhoudings met die Republiek.
- (viii) Verwerping van die voorgestelde konstitusie vanweë die ondemokratiese aard daarvan.

Die S.P.P. is na bewering lid van P.A.S.C.O., was lid van die ontbinde PAFMESCO, is lid van die A.A.P.O. en die Afro-Asiatiese Solidariteitskonferensie. Dit beheer 'n kantoor in Kairo deur 'n persoon wat ook optree as skakelbeampte tussen die S.P.P. en genoemde organisasies. Hoewel dit lief is om sy anti-kommunistiese karakter te beklemtoon, is dit 'n voorstander van 'n onverbonde, d.w.s. neutralistiese beleid. Mnr. J. J. Nquku, die president van die S.P.P., was in 1962 op 'n uitgebreide besoek aan Ghana en ander lande ten einde gelde vir sy party in ontvangs te neem. In Ghana het hy R20,000 ingesamel en onbekende bedrae elders. Die geld is op sy persoonlike bankrekening gedeponeer in Londen met 'n weiering om dit aan die party oor te betaal. Die S.D.P. se verwysing na Nquku en sy party as „Ghana-boys” is nie onbegryplik nie. Hierdie feite tesame met die terminologie van die S.P.P. se program en ander stukke toon oteenseglik sy Pan-Afrikanistiese en ekstremistiese oriëntering aan.

Die eerste ampsdraers van die S.P.A. was mnr. Benjamin Nxumalo (president) en F. F. Sepamla (sekretaris). In 1945 word mnr. Nquku president met dr. A. P. Zwane as sekretaris-generaal. In 1946 vind die eerste afsplintering plaas, in 1956 'n tweede en in 1962 die derde onder leiding van S. T. M. Sukati, P. P. Shongwe en dr. A. P. Zwane resp. Zwane se besware was: Nquku beskou die party as sy persoonlike besit, hy glo nie aan kollektiewe leierskap nie, raadpleeg nie die Uitvoerende Komitee nie, hy het die partygelde op sy eie rekening gedeponeer en hy wil nie partybeleid aanpas by die eise van die stedelike Swazi nie. Gedurende Nquku se buitelandse besoek is 'n nuwe Uitvoerende Komitee saamgestel met dr. Zwane (president), Matseko (onder-president), Dumisa Dlamini (sekr.-genl.) en E. Similane (tesourier). Nquku en

Mabuza, president en asst.-sekretaris is oor die hoof gesien. Nquku se sterk finansiële posisie het hom in staat gestel om na sy terugkeer vir Zwane en Dlamini te ontslaan en 'n nuwe Uitvoerende Komitee saam te stel met Nquku (president), J. J. Nxumalo (voors.), A. W. M. Nxumalo (sekr.-genl.) en B. Dladla (tes.).

Volgens Nquku het die S.P.P. 'n ledetal van 8000, waarvan 25 blankes is. Ander ingeligte bronne stel die ledetal op 40. Die S.P.P. se hoofkwartier is op Mbabane, die Swazilandse hoofstad.

'n Tweede S.P.P.

Deur afsplintering het daar op een tydstip drie Swazilandse Progressiewe Partye bestaan. In Augustus 1962 het O. M. Mabuza, die vroeëre asst.-sekretaris van die S.P.P., wat deur Zwane oor die hoof gesien is, weggebreek en sy eie S.P.P. gestig. Volgens die jongste bekende gegewens is die leidende persone daarin K. T. Samuketi (president), Jameson Dlamini (vise-president) en O. M. Mabuza (sekr.-genl.). Baie min is oor hierdie party bekend. Die ledetal daarvan is blykbaar uiters gering.

Ngwane National Liberatory Congress (N.N.L.C.).

Toe dr. Zwane in 1962 weggebreek het van Nquku se S.P.P. het hy aanvanklik sy eie, d.w.s. die derde S.P.P. gestig maar het later die bestaande naam daarvoor aanvaar. Sy beleid kan soos volg opgesom word:

- (i) 'n Verenigde Afrika ooreenkomstig die beginsels van die Pan-Afrikanisme en die Afrika-nasionalisme.
- (ii) 'n Onafhanklike Swaziland gebaseer op „African Socialism”. Sonder om private onderneming aan bande te lê moet die staat 'n aktiewe aandeel neem in die nywerheids- en ekonomiese ontwikkeling van die gebied.
- (iii) Grondbesit moet op tradisionele wyse gebaseer wees soos in Basoetoland. (Dit beteken dat alleen Swazi's grond mag besit. — Skr.).
- (iv) Een mens, een stem.
- (v) Behoud van die Ngwenyama as konstitusionele monarg.
- (vi) Verwerping van dr. Verwoerd se aanbod as 'n poging

om Swaziland by die Republiek in te lyf.

- (vii) Aanbly van blankes op 'n basis van „non-racialism”
- (viii) Bespoediging van die Afrikanisering van die staatsdiens met vergoeding aan blankes wat hulle posisies verloor.
- (ix) Tydelike behoud van Britse beskerming.
- (x) Inkorting van die magte van die kapteins.
- (xi) Manzini moet die nuwe hoofstad word.

Die N.N.L.C. is nog nie lid van PASCO of van enige Afrika-organisasie nie, alhoewel oorweeg word om aansoek te doen om sodanige lidmaatskap. Dr. Zwane maak aanspraak op 'n volgelingskap van 6—10,000. Die getal word egter in twyfel getrek. Hierdie party openbaar 'n ekstremisme wat selfs sterker is as dié van die S.P.P. van Nquku. Zwane se doelwitte is: verteenwoordigende regering in 1963; selfregering in 1964 en onafhanklikheid in 1965. Hy verwerp die konstitusie. Die party herberg persoonlikhede met sterk anti-blanke gevoelens. Dlamini het bv. beloof dat sy party die blankes uit die gebied sal dryf, maar Zwane het hom gerepudieer. Die lede van die NNLC noem hulleself graag ook vryheidsvegters. Afgesien van Nquku se persoonlike antipatieë teenoor hierdie party en sy leiers, kan sy tipering begryp word: „The leaders of this party are immature politically. They are violent and vicious and defy the law... They are wreckers in their actions...”

Die NNLC se leidende persoonlikhede is dr. A. P. Zwane, McDonald Matseko ('n politieke vlugteling), Dumisa Dlamini en E. Similane. Veral eg. twee is baie aktief. Dr. Zwane het die O.A.E.-konferensie in Addis Ababa bygewoon. Hy is verskeie kere in die Republiek gearresteer en later as verbode immigrant verklaar. Hy is dan ook 'n verbitterde man vir sover dit Suid-Afrika betref. Dumisa Dlamini is familie van die Ngwenyama en gee die indruk dat hy by die tradisionele Swazi op hierdie snaar tokkel en by die ander hom beroep op sy progressiwiteit. Hierop baseer hy waarskynlik sy aanspraak op die premierskap. Na bewering het Dlamini 'n politieke skool in Moskou bygewoon. Hy het veral 'n aktiewe rol gespeel in verband met die stakings in Swaziland (Mei 1963), waarvoor hy verskillende strawwe opgelê is.

Swaziland Democratic Party (S.D.P.).

Die S.D.P. is in Februarie 1962 gestig ten einde seker te maak dat, t.g.v. die onenigheid in die S.P.P., die Swazi's by die konstitusionele samesprekings verteenwoordig sou wees. Terselfdertyd wou dit 'n teenvoeter vorm teen die ekstremistiese beleid van die ander partye. Dit is goed georganiseer en beskik oor aansienlike fondse, waarvan 'n deel van blankes kom. Dit is duidelik dat die blankes en die Administrasie se simpatie na hierdie kant lê, sodat dr. Zwane dit dan ook as „die Regeringsparty” kan probeer doodverf. Die S.D.P. het 'n noue verband met die vakunies, veral die Swaziland Federation of Trade Unions en het nie deel gehad aan die stakings van Mei 1963 nie. Die party maak aanspraak op 'n ledetal van 4,000, alhoewel dr. Zwane beweer dat dit nie meer as 1000 kan wees nie.

Die volgende beleidspunte word duidelik uit die dokumente van die S.D.P.:

- (i) Politieke opvoeding van die Swazi's.
- (ii) Onmiddellike onafhanklikheid vir Swaziland.
- (iii) Geen totale verwerping van die konstitusie nie: die ideaal is tans belangriker as die inhoud.
- (iv) Een mens, een stem (nadat die party vroeër ten gunste van gekwalifiseerde stemreg was).
- (v) „The Ngwenyama must be king of Swaziland, head of state and a constitutional monarch.”
- (vi) Teenkanting van die kapteinskap.
- (vii) 'n Verenigde Afrika op federale basis met verwerping van Nkrumah se idee van Afrika-eenheid en 'n Afrika-leër.
- (viii) Verwerping van die Kommunisme.
- (ix) Lidmaatskap van die Statebond.
- (x) Harde werk en ekonomiese ontwikkeling.
- (xi) Verwerping van die aanbod van dr. Verwoerd, omdat dit gesien word as die resultaat van geheime onderhandelinge wat moet lei tot inkorporasie: „no possibility of closer political ties with South Africa before apartheid is destroyed”. „What we want is voluntary association by sovereign independent states in a Confederation of South African Peoples”.

Die S.D.P. is nie lid van PASCO of enige soortgelyke Afrika-organisasie nie en handhaaf geen formele verbande met ander Afrikalande nie alhoewel vooraanstaande lede en leiers baie Oos- en Wes-Afrikalande besoek het en persoonlike kontak met leiers aldaar gemaak het. Die party se belangrikste leiersfigure is: dr. Allen A. Nxumalo (huidige president) en mnr. S. S. Nxumalo (voormalige president), S. A. Dlamini (voorsitter), T. Shongwe (sekr.-genl.) en Solomon Mema.

Mbanzini National Convention (MNC.).

'n Groep Swazi-intelligentsia het die Swaziland National Party gestig, en nadat dr. George L. Msibi as geneesheer uit Indië teruggekeer het, het hulle hom gevra om leier te word. Met die oog op die groot aantal bestaande partye was hy ongeneë om 'n verdere party te stig en wou hom liever beywer vir Swazi-eenheid. Gevolglik is die naam verander om aanspraak te kan maak op 'n nasionale beweging. Die naam moes die eenheidstradisie van die Swazi onder opperhoof Mbandzini in herinnering roep. Eers eenheid, daarna vryheid. Die Britte moes uit die land verdryf word, o.m. deur die geskiedenis onder Britse okkupasie te laat spreek. In sy eenheidstrewes het dr. Msibi met die „Alliance” saamgewerk en die konstitusie as 'n rassefederasie verwerp. Tog kon hy nie daarin slaag om groter eenheid te bewerkstellig nie. In 1963 is die beweging ontbind, met die verstandhouding om iets anders op die been te bring.

Imbhokodvo Party.

In Januarie 1964 het die Ngwenyama 'n onoffisiële referendum oor die konstitusie gehou en bevind dat hy reg is in sy oordeel dat dit nie aanvaarbaar is vir die Swazivolk nie. In plaas van die verkiesing te boikot, soos verwag is, het 'n stamvergadering in April besluit om vir die verkiesing 'n organisasie te vorm en kandidate te stel in alle setels behalwe vir die 4 uitsluitende blanke setels.

Opsommend.

Dit skyn asof die vae staatkundige posisie van die Swazilandse „Protektoraat”, onder die aanslag van die ontvoog-

dingsgees in Afrika en ten gevolge van die Britse begeerte om van die lastige reste van sy koloniale besittings, onder verskeie mooi klinkende name, binne afsienbare tyd beëindig sal word. Voor die begin van hierdie eeu was Brittanje bereid om die betwiste gesag oor Swaziland aan die Z.A.R. oor te dra toe dit geskyn het asof winsgewender belange noord van die Limpopo op die wyse verseker kan word en toestande in Swaziland in elk geval meer kommer as voordeel, wat finansies en prestige betref, gebring het. Die historiese ironie is miskien dit dat die trans-Limpopose aanwinste saam met die Swazilandse min of meer gelyktydig uit Britse hande gly.

In die lig van faktore en omstandighede wat in die referaat oor die bevolkings- en volkekundige aspekte geskets is, was dit redelik duidelik dat politieke onafhanklikheid nie 'n baie gelyk en maklike weg te bewandel sal hê nie. Verdere toestande wat hierbo ontleed is m.b.t. politieke partye en verwante sake, laat die weg vir die eersvolgende dekade of meer, nog moeiliker lyk. Dit is waar dat die Ngwenyama nog 'n besondere houvas op die Swazivolk het. Dit sal 'n byna bomslike taak wees om dit dermate te behou onder die aanslae van vermeerderde onderwysgeriewe, groter industriële indiensneming en verstedeliking en die regstreekse aggressie van die kant van die politieke partye. Die stryd teen die tradisionele erflike adellike leierskap, wat oral in Afrika aan die gang is, is in Swaziland aangeknoop. Verskeie partye het hulle openlik teen die kapteinskap uitgespreek, hoewel almal hulle ten gunste van die Ngwenyama verklaar het. Ek het die gevoel, gebaseer o.a. op uitsprake van politieke leiers, dat dit 'n opportunistiese gebaar is. In elk geval moet die Ingwenyama terug gedu word tot 'n simbool of rubberstempel sonder gesag. Mag en gesag word begeer, bestreef en opgeëis deur die nuwe leierselite.

Sonder om onnodig pessimisties of sinies te wees, wil dit tog voorkom of die gewenste en noodsaaklike ekonomiese ontwikkeling tot staathuishoudkunde selfstandigheid en die politieke praktyke in diens van die strewe na staatkundige onafhanklikheid, nog nie gesinkroniseer is tot 'n harmonie van stabiliteit en sekuriteit nie. Ekonomies skadelike politieke optrede net voor die verkiesing het die vrees weer versterk. Daar is min van die huidige politieke leiersfigure wat die indruk wek van versierende, gebalanseerde staatsmanne.

Met hierdie toestand is die verhouding tussen Swaziland en die Republiek ook gemoeid. Die feit van Swaziland se ekonomiese afhanklikheid van die Republiek is blykbaar vir die meeste Swazipolitici eerder 'n steen des aanstoots waarteen emosioneel gereageer word as 'n omstandigheid wat nugter aanvaar moet word as 'n gegewenheid ten opsigte waarvan 'n versiene en langtermynbeleid geformuleer en toegepas moet word onder goeie buurskaplike verhoudinge. Persoonlike griewe en ideologiese verskille in die idioom van die ekstreme Afrikanisme kleur die politieke beleid eerder as grootmoedige toegewydheid aan 'n saak wat bo persoonlike gevoelens moet uitstyg. Daarom word daar wedywerend saamgesing in die koor van wantroue teen en veroordeling van die Republiek. Of die aanbreek van die dag van selfregering met die verantwoordelikhede wat dan deur dieselfde politici aanvaar moet word, 'n gunstige invloed op die verhoudinge sal hê, lyk op hierdie stadium twyfelagtig.

J. H. Coetzee.

P.U. vir C.H.O., Potchefstroom.

BELANGRIKSTE BRONNE:

Afrika-Instituut, Bulletin van: 1 Des. 1961; April 1963; Sept. 1963; April 1964.
Great Britain: Swaziland. Report for 1962. H.M.S.V. 1963.
Hailey, Lord: Native Administration in the British African Territories. Dl. 5. Londen. H.M.S.V. 1953.
Leyds, W. J.: Het Insluiten van de Boerenrepublieken. Dl. II. De Lange, Amsterdam. 1914.
News Check, No's van 15.2.63; 7.6.63; 21.6.63; 2.8.63; 13.3.64; 24.4.64; 19.6.64.
Omsendbriewe van betrokke partye.
Swaziland, Government of: Proposals for a Swaziland Constitution, 1962.
Theal, G. M.: History of South Africa. Vol. 7. Struik, Kaapstad. 1964.

VERWYSINGS:

1. Leyds, 30.
2. do. 119.
3. do. 142/3.
4. do. 315/6.
5. do. 315; Theal, 7, 428; Hailey III, 360.
6. do. 317.
7. Hailey, V, 360.
8. Leyds, 7 en 318 e.v.p.; Hailey, 361.
9. Vgl. Leyds, 6.
10. Sw. Rep., 1962, 109.
11. Leyds, 6.

12. Do. 6, 7; Sw. Rep. 109/10.
13. Hailey, 361.
14. Leyds, 9.
15. do. 11 e.v.p.
16. do. 24—26.
17. do. 28—32.
18. do. 26/7; 55, 58.
19. do. 57—60.
20. do. 66—95; Hailey, 365/6.
21. do. 121.
22. do. 132 e.v.p.; Hailey, 366; Sw. Rep. 1962, 112.
23. do. 142 e.v.p.; 343 e.v.p.; Hailey, 367 e.v.p.; Sw. Rep. 1962, 112.
24. do. hfst. XLV; Hailey, 368 en 379/80.
25. Hailey, 370; Sw. Rep. 113
26. do. 370.
27. do. 371.
28. do. 379, 380.
29. Leyds, 111.
30. do. 176 e.v.p.
31. do. 83 e.v.p.
32. Vgl. Hailey, 370, 385 e.v.p.
33. do. 377, 383, 386.
34. Leyds, 28, 58.
35. do. 22, 63.
36. Leyds, 102 e.v.p.; 130.
37. Vgl. o.a. Hailey, 378.
38. Prop. Sw. Const.
39. Vgl. veral artt. in Afrika Inst. Bull & News Check.
40. Leyds, 7, 11, 17, 20, 22, 27 e.v.p. 63.
41. do. 22; Hailey, 364.
42. Sw. Rep. 1962, 118.
43. Prop. Ew. Const. 13.